

UDC 94[(497.2)+(560)]“18/19”

**BALKANS AT THE CROSSROADS OF INDIVIDUALS AND CULTURES:
CENTRISM IN THE POLITICAL PALETTE OF BULGARIAN SOCIALISM
(THE LATE 19th – EARLY 20th CENTURIES)**

M. Tortika

DSc (History), Associate Professor
Kharkiv State Academy of Culture
4, Bursatskyi uzviz, Kharkiv, 61057, Ukraine
torteka@ukr.net

Turning to the analysis of the phenomenon of centralism in the Social-Democratic movement of Bulgaria, it is necessary from the very beginning to imagine the civilization context in which one of the most interesting left-wing political movements in the Balkans was formed and further developed in the late 19th – early 20th centuries. Based on the platform of multi-vector cultural layers, this movement (in the format of “political mediation”), on the one hand, absorbed the strategy of Western modernization, and on the other – actively used fragments of Eastern and Eastern Christian entropy of the ethnocultural palette of the Balkans, embodied in the civilization context of the Ottoman empire, partly Byzantium, and also, much later, the Russian Empire.

As a result, if we use the logic of the Bulgarian socialist P. Deliradev, it can be argued that the Balkans, and especially Bulgaria (and hence directly representatives of the socialist “mediation”), were on the crest of the civilization “watershed” of Western mentality and of the East Asian, Eurasian and post-Byzantine influence of Turkey and Russia. In the latter example, it is necessary to emphasize in particular the principled position in the formation of the Bulgarian Orthodox mentality, which, in essence, was and remains the central element of the Bulgarian national organism.

Moreover, the similarity of the Catholic and East Christian resistance to the Islamic influence in the Balkans allows us to speak about the local version of the “Orthodox Reconciliation”.

Thus, summing up all the above, one must admit that in the synthetic ethnocultural space of the Balkans a particularly steady need for genetic bearers of traditionalism was formed and consistently developed. In this case, it is a question of political, rather socialist, and “intermediaries” capable of exporting in one form or another Western culture to civilizationally heterogeneous regions of this religion.

Thus, it can be argued that the ethnocultural and civilizational characteristics of the Balkans, analyzed in this report, in many respects predetermined the specificity of the left centrism of the late 19th – early 20th centuries, the Balkans in general and the Bulgarian in particular.

Keywords: Balkans, Bulgaria, centrism, modernization, 2nd World Congress of the Comintern, social democratic movement, traditionalism

**БАЛКАНИ НА ПЕРЕХРЕСТІ ОБЛИЧ ТА КУЛЬТУР: ЦЕНТРИЗМ
У ПОЛІТИЧНІЙ ПАЛІТРИ БОЛГАРСЬКОГО СОЦІАЛІЗМУ
(КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ ст.)**

M. B. Tortika

Друга половина ХІХ – початок ХХ ст. характеризуються загальним для всього культурно-історичного розвитку Європи пошуком шляхів соціальної трансформації,

© 2019 M. Tortika; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

інтенсифікацією виробництва і, як наслідок, послідовною модифікацією масової свідомості (її психологічного і культурного контексту). З самого початку подібні соціальні прориви стали насторожувати адептів локально-національного шляху соціокультурного розвитку. Надалі, як видається, це стало однією з центральних причин швидкого зростання паннаціональних концепцій другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (наприклад, пантюркізму, пангерманізму, панславізму тощо). Таким чином, виникла і почала стрімко розвиватися цивілізаційно обумовлена потреба в розмежуванні традиціоналістського та модернізаторського шляхів у розвитку європейського суспільства. В ідейно-політичній платформі європейської соціал-демократії подібні тенденції дістали відображення в послідовному створенні партій радикального та реформістського типу.

Водночас у лімітрофних зонах Південної та Східної Європи, які перебували на перетині соціокультурного і геополітичного транзиту з країн Західної Європи в Передню і Центральну Азію, процес зростання модернізаторської свідомості був відчутно пригальмований цивілізаційним впливом таких великих традиціоналістських імперій, як Туреччина і Китай. Опосередковано наслідком подібного цивілізаційного транзиту для російського культурного простору стало формування євразійських концепцій; у свою чергу, на Балканах цей процес став основою для формування концепції балкано-середземноморського і, навіть більше того, балкано-малазійського, архетипу, який з легкої руки В. І. Ламанського був введений до сучасної історіософії як концепція “серединного” світу [Улунян 2002].

Через деякий час по тому ця концепція дивним чином дістала відображення в організації соціал-демократичного руху в Болгарії. Фактично його було поділено на три основні напрямки: традиціоналістський (ортодокси, у цьому разі Болгарська робітнича соціал-демократична партія (тісних соціалістів)); модерністський (реформісти – Болгарська робітнича соціал-демократична партія (широких соціалістів, пізніше “об’єднана”)) і, нарешті, центристський (Болгарська соціал-демократична “лівиця” – союз “Пролетарій” або надалі центристське крило “об’єднаної” соціал-демократичної партії). Таким чином, звертаючись до аналізу феномену центрizmu в соціал-демократичному русі в цілому і в Болгарії зокрема, необхідно від самого початку уявляти той цивілізаційний контекст, у якому формувався й надалі розвивався один із найцікавіших лівих політичних рухів на Балканах кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Спираючись на платформу багатовекторних культурних нашарувань, цей рух (у форматі “політичного посередництва”), з одного боку, увібрав у себе стратегію західної модернізації, а з другого – активно використовував фрагменти східних та східнохристиянських вкраплень етнокультурної палітри Балкан, що втілилися в цивілізаційному контексті Османської імперії, почасти Візантії, а також, значно пізніше, Російської імперії. У результаті, використовуючи логіку болгарського соціаліста П. Делірадева, можна стверджувати, що Балкани, й особливо Болгарія (а значить, і безпосередньо представники соціалістичного “посередництва”), опинилися на гребені цивілізаційного “водорозділу” західної ментальності та східноазійського, євразійського й поствізантійського впливу Туреччини та Росії.

В останньому прикладі необхідно особливо підкреслити те принципове місце, що займає у формуванні болгарської ментальності православ’я, яке, по суті, було й залишається центральним стрижнем болгарського національного організму. Цей приклад досить яскраво проглядається в подібності католицького та східнохристиянського спротиву ісламському впливові на Балканах, що дало змогу декотрим вітчизняним та закордонним історикам (наприклад, болгарській дослідниці І. Цаковій, російській дослідниці Р. Гришиній та ін.), іноді прямо, іноді опосередковано говорити про розвиток місцевого варіанта так званої “Православної реконквісти” [Аврейски 2007; Турция между Европой и Азией... 2001; Громов 2008; Цакова 2007].

Узагальнюючи все вищесказане, ба більше, класифікуючи діяльність лівоцентристських фракцій у Болгарії як практичне втілення сегмента більш широкої платформи “посередницької” ідеології, було б неправильно не звернути увагу на подібні процеси (близькість ідейних фундаментів та спільність історичного часу) в розвитку культурних і, відповідно, політичних кодів народів Південно-Східного регіону Європи.

Ще сто років тому вчений та мислитель В. І. Ломанський підкреслював, що багато аспектів, зокрема, російського життя можуть бути пояснені завдяки розумінню відповідних процесів “наших південних одноплеменників”. Зрозуміло, що подібна логіка припускала й зворотний зв’язок. Таким чином, низка ідейних та організаційних закономірностей, характерних для розвитку соціалістичного центризму, зокрема в Російській імперії, могла стати культурним та етнополітичним виявом внутрішньої сутності такого явища, як болгарське соціалістичне “посередництво”. У більш широкому сенсі тут, очевидно, треба говорити про формування особливого культурно-політичного інституту, який можна визначити як елемент помірно ортодоксальної традиції, властивої значній частині східноєвропейських соціал-демократичних течій початку ХХ ст.

У цьому разі мова може йти про декілька (як мінімум два) рівнів історико-культурних та політичних аналогій, що обумовили процес становлення центристської ідеології як у Болгарії, так і в Південно-Східному регіоні Європи в цілому. З одного боку, це зовнішній фон геополітичних контактів та економічних впливів, принциповий для багатоміліардної історії цих країн. З другого, – проблема культурної (релігійної, етнічної, світоглядної) ідентифікації, що обумовила формування особливої слов’яно-православної духовної спільноти в локальному “азійсько-європейському” просторі Східної Європи. У трактуванні відомого російського культуролога болгарського походження Г. Гачева ця проблема звучить як проблема генезису болгарського “космо-психо-логосу” [Гачев 1988]. У Росії нового часу подібний культурний код дістав визначення в концепції “серединності Євразії”; у Туреччині й у тій частині тюркського світу, в орбіту цивілізаційного впливу якої століттями потрапляли й Балкани, цей вектор зумів заявити про себе в рамках особливої соціокультурної системи, яку М. С. Трубецької позначив як “туранський психологічний тип” [Трубецької]. Підсумком подібного методологічного підходу став факт того, що сучасні історики й культурологи почали розглядати Балкани як особливу, “балкано-малоазійську” зону, відокремлену не тільки на цивілізаційному, а й на ідейно-політичному та навіть економічному рівнях [Шеремет 2003, 30, 32].

Маємо підкреслити, що подібній геополітичній локалізації Балкан сприяв той факт, що на межі ХІХ–ХХ ст. цей регіон дедалі більше ставав невід’ємною частиною не стільки Східного, скільки Західного світу. Про подібну тенденцію пише відомий болгарський вчений Г. Марков [Марков 2002, 24]. На цю ж тенденцію з певною часткою іронії вказував і такий мислитель, як М. Данилевський, який відзначав, що з точки зору модернізаторських еліт саме Захід несе в собі “прогресс, неустанные усовершенствования, непрерывное движение вперед; Восток, Азия – полюс застоя и коснения” [Данилевский 2001, 36].

Отже, на межі століть, тільки нещодавно здобувши (де-юре) незалежність, молоді Балканські держави переживали етап послідовної, але, як видається, все ж скоріше парціальної (часткової) модернізації. У регіоні, що розглядається, подібна часткова модернізація, либонь, мала вибуховий характер, відзначалась ідеологічною лінійністю й практичною спонтанністю. Втім, стратегія модернізації досить вдало давала змогу реалізовувати буферні завдання регіону, який дедалі більше ставав зручним плацдармом для проникнення західних капіталів на Близький Схід та в Передню Азію. Звідси й відомий публіцистичний штамп, що позначив Балкани як “передпокій Європи”. Таким чином, як писала болгарська дослідниця Х. Дончева, в

умовах модернізації кінця XIX – початку XX ст. склалася послідовна “трансформація східноєвропейських суспільств” [Дончева 2008, 243].

Отже, географічне, стратегічне, цивілізаційне розташування Балкан формувало його особливий мультикультурний простір. Подібний полікультурний контекст зазвичай припускав, по-перше, наявність особливого етнопсихологічного типу, а по-друге, висував на перший план людей, що були наділені не тільки політичним чуттям, а й передусім розумінням різноспрямованих культурних кодів, що, у свою чергу, вело до загостреного сприйняття й передачі різнопланової культурної інформації. Тут необхідно підкреслити, що інформаційні транзити такого штибу виявилися найдієвішими саме в буферних зонах подібних Балканам, чи, користуючись формулюванням все того ж М. Данилевського, у відповідних “культурно-історичних типах”. Тому можна сміливо стверджувати, що модернізаційний курс у буферних зонах Сходу та Південного Сходу Європи в сукупності з традиціоналістським забарвленням культурного архетипу опосередковано простимулював формування особливого цивілізаційного інституту, який умовно можна позначити як інститут “культурного посередництва”.

Духовно сприйнятливі, готові не тільки вловлювати, а й продукувати ментальну інформацію, люди подібного психологічного типу цілком природно консолідувалися в основному в інтелігентському середовищі. Дотримуючись термінології Л. Гумільова, можна сказати, що подібний культурний посередник за своєю внутрішньою природою вже мав бути “пасіонарним”, а значить, зануреним у громадське та політичне життя своєї країни. Гуманісти й просвітителі, політики й державні діячі, подібні “пасіонарії”, поза всяким сумнівом, могли (усвідомлено або неусвідомлено) бути культурними посередниками, здатними в ході особливого двостороннього впливу пов’язувати культурні потоки Західної Європи з цивілізаційним простором Близького Сходу та Євразії. Активна життєва позиція досить часто приводила цю категорію людей до політичних партій, де вони поєднували декілька функцій загальнокультурного й чисто політичного посередництва.

Тож посередник мав бути ініціативним, досвідченим, він мав цікавитися політикою, бути інтелігентом та ерудитом. Наприкінці XIX ст. саме така категорія людей наводнила демократичні й соціалістичні партії Болгарії. Щодо Болгарії навіть збереглося цікаве твердження, відповідно до якого в БРСДП (Болгарська робітничка соціал-демократична партія) (на ранніх етапах її існування) як в організації занадто інтелігентській, партійне керівництво мало не менше двох тижнів брати участь у роботі конкретних підприємств, щоб наблизитися до реального життя та проблем пролетарів, якими вони опікувалися.

Таким чином, багатоплановий аналіз феномену культурно-політичного “посередництва” досить логічно підводить до розмови про його інтерпретації в соціал-демократичному середовищі. Якщо взяти за аксіому більш традиціоналістський характер болгарського ортодоксального марксизму¹ й водночас доволі усвідомлену відмову від традиціоналізму в “общедельському”² середовищі³, стає зрозуміло, що найбільш яскраво вираженими культурними посередниками в соціал-демократичних партіях мали бути саме центристи. Власне, термін “примиренство”, що часто використовувався в соціалістичних колах (у Болгарії – центристом К. Раковським⁴ та ідеологом тісносоціалістичного руху Д. Благоєвим; у Росії – центристом Л. Д. Троцьким та лідером більшовицького крила РСДРП⁵ В. І. Леніним і т. д.), досить точно вказував на багатозаровість ідейно-політичних завдань лівого центрризму. Широкі етнокультурні паралелі Г. Гачева дають змогу визначити внутрішній зміст механізму “посередництва” як варіант особливої (культурної) накопичувальної системи в духовному досвіді Болгарії. “Обычно неравенство, – підкреслював Г. Гачев, – количественное (образованности, учености, культуры) так гипнотизировало, что немногие болгары и нечасто превращались из поглотителей в творцов

мирової культури” [Гачев 1988, 96]. Якщо застосувати цю тезу до аналізу болгарської політичної культури кінця XIX – початку XX ст., дістанемо доволі зримий внутрішній фундамент феномену “посередництва”, чії гуманістичні функції передбачали перенесення традиціоналістських елементів світогляду, що відклалися на особистісному рівні, до скарбнички західноєвропейського (а значить, і світового) марксизму.

Тож у болгарському соціал-демократичному русі слід чітко виділяти три тісно пов’язані між собою, але аж ніяк не ідентичні ідейно-політичні категорії. По-перше, це сутність політичної платформи такої великої структурної складової болгарського марксизму, як соціалістичний центризм⁶, по-друге, це принципи “примиренства”, по-третє, це стратегія культурно-політичного “посередництва”. У першому випадку категорія “соціалістичний (лівий) центризм” відповідає одній із трьох складових соціал-демократичного руху в Болгарії. Рух базувався на помірно радикальній платформі (відмова як від радикалізму БРСДП (т. с.), так і від “общедельської” концепції, що виступала в ролі ідеології БРСДП (о)). У загальних (тобто поверхових) рисах лівоцентристська платформа включала в себе завдання партійного будівництва, розробку тактичних принципів політичної боротьби й особливу специфіку профспілкової діяльності (практика “незалежних” профспілок).

Наступна зі згаданих вище категорій – це програмні принципи “примиренства”. “Примиренство” являло собою автономну частину центристської концепції БРСД “Пролетарій”, пізніше БРСДП (о), й передбачало впровадження організаційних принципів Міжнародного соціалістичного бюро (МСБ) Другого Інтернаціоналу в питанні про об’єднання розрізнених соціалістичних сил країни.

Нарешті, третьою принциповою для цього дослідження категорією є феномен культурно-політичного “посередництва”, який слід розглядати як ідеологію лівоцентристської фракції БРСДП (о) й базову платформу для стратегії “примиренства”, принципову для існування соціалістичного центризму в цілому. Ідея культурно-політичного посередництва, що виникла в умовах мультикультурного простору Балкан, стала точкою відліку для розвитку лівоцентристської ідеології в Болгарії. Амбівалентна свідомість болгарських марксистів⁷, їхній пошук внутрішньої єдності, що відбувався не стільки на свідомому, скільки на підсвідомому, фактично генетичному, рівні, – все це вказувало на те, що саме прагнення до реалізації “посередницької” функції привело майбутніх центристів-соціалістів до поєднання мети та дії на межі XIX–XX ст. Такими були політичні переконання відомого болгарського (балканського) соціаліста К. Раковського, болгарських лівих центристів Г. Бакалова⁸, П. Делірадева⁹, М. Сакарова¹⁰, К. Тіневої¹¹ та багатьох інших їхніх друзів і однодумців. Здобуття освіти за кордоном, цікавість до найпередовішої на той час ідеології марксизму (у сприйнятті балканської інтелігенції подібна доктрина вже фактично була модернізаторською), кипіння політичного життя (що відзначалося своєю новизною, молодістю, вірою у світле й прекрасне майбутнє)¹² – все це зливалося у свідомості цих молодих людей з культурою й традиціями своєї країни, з величчю й гідністю православної Візантії, з турецькими мінаретами та муєдзинами на вулицях Софії, з героїчним минулим так і не підкорених предків. Такий бажаний для збереження традиціоналістської ідеології героїчний міф діставав у їхніх рідинах пряме підтвердження в захопленні політичним минулим дідів і прадідів¹³, що століттями боролися за незалежність своєї батьківщини. До їхнього числа входили герої національного відродження, четники й мученики, поети та мислителі, серед яких одне з центральних місць (поряд із Христо Ботевим, Любенем Каравеловим, Василем Левським) займало ім’я Георгія Савви Раковського, на честь якого взяв своє ім’я й гордо проніс його через усе життя болгарський соціал-демократ, лівий центрист Кристю Раковський.

Таким чином, у Болгарії, як і в цілому на Балканах, була сформована й послідовно розвивалася особлива стійка необхідність у генетичних носіях традиціоналізму,

причетних водночас до модернізаторських процесів, активізованих ліберальною моделлю й більш інтенсивним економічним розвитком країн Західної Європи. У цьому разі мова йде про зазначений сегмент політичного посередництва, культурно-політичних “посередників” соціалістів, здатних саме в цьому форматі експортувати західну культуру до цивілізаційно неоднорідних областей Балканського регіону. Таким чином, можна стверджувати, що формування соціалістичного центрizmu було продиктовано цивілізаційною специфікою балканського регіону. У цьому зв’язку, як видається, було б доречно звернутися до теоретичних висновків Лева Гумільова, який стверджував, що фізичним відображенням близьких (умовно їх можна позначити як “серединні”) соціокультурних стосунків у лімітрофних зонах Південно-Східної Європи є формування єдиного слов’яно-тюрського суперетносу (в цьому разі цю тезу можна розглядати як етнічний аналог партійного будівництва, у межах якого була сформована пластична політична група соціалістів, що помірно модернізували політичну реальність). Фактично це був процес, який на практиці дістав відображення в діяльності помірно лівих політичних партій та рухів, що на початку ХХ ст. були більш-менш характерні для динаміки всіх соціал-демократичних рухів у країнах Східної Європи. При цьому вони, безумовно, залишалися візитівкою саме лівоцентристської фракції Болгарської робітничої соціал-демократичної партії кінця ХІХ – початку ХХ ст.

¹ Болгарська робітничка соціал-демократична партія (тісних соціалістів) (БРСДП (т. с.)).

² “Общедельство” – специфічний болгарський термін, який широко зустрічався в соціал-демократичній періодиці кін. ХІХ – поч. ХХ ст.

³ Болгарська робітничка соціал-демократична партія (широких соціалістів) (БРСДП (ш. с.)), після об’єднання з центристським соціал-демократичним союзом “Пролетарій” – Болгарська робітничка соціал-демократична партія (об’єднана) (БРСДП (о)).

⁴ Кристю Раковський, в українській інтерпретації Християн Георгійович Раковський, болгарський соціал-демократ, видатний діяч міжнародного соціал-демократичного руху, голова Раднаркому України в 1919–1923 рр.

⁵ Російська робітничка соціал-демократична партія (РСДРП).

⁶ В організаційному форматі це Болгарський соціал-демократичний союз “Пролетарій” (БРСД “Пролетарій”), пізніше “лівиця” Болгарської робітничої соціал-демократичної партії (об’єднаної).

⁷ Докладніше про це див.: [Литаврин 2002].

⁸ Георгі Бакалов – член БРСДП (о), активний діяч лівоцентристської опозиції, відомий болгарський публіцист, пізніше проживав в СРСР, з 1932 р. член-кореспондент АН СРСР.

⁹ Павел Делірадев – болгарський учений, громадський діяч, активний член лівоцентристської опозиції БРСДП (о), брав участь у роботі лівого крила Внутрішньої македоно-одринської революційної організації (ВМОРО).

¹⁰ Микола Сакаров – болгарський соціал-демократ, активний член лівоцентристської опозиції, представник групи “прогресистів”, пізніше член БРСДП (о), відомий лівоцентристський профспілковий діяч. Чоловік Койки Тіневої.

¹¹ Койка Тінева – активний учасник лівоцентристської опозиції, член групи “прогресистів”, пізніше член БРСДП (о), племінниця К. Раковського та дружина М. Сакарова.

¹² Докладніше див.: [Заграничные агентурные сведения...; О преступных революционных кружках...; О революционных кружках...] та ін.

¹³ Подібний національно-героїчний міф підживлювали навіть бабусі, як це було в родині К. Раковського, далекою родичкою якого була Нанка Терпанська.

ЛІТЕРАТУРА

Аврейски Н. Балканското направление на външната политика на република България // **България на Балканите и с Европа. Минало, настояще и бъдеще.** София, 2007.

Гачев Г. **Национальные образы мира.** Москва, 1988.

Громов М. Болгария и Россия в геополитическом и цивилизационном пространстве Европы // **130 години от руско-турската освободителна война (1877–1878 гг.) и възстановяването на българската държавност. От емпирично и историкохронологично към теоретично осмисляне.** София, 2008.

Данилевский Н. Цивилизация европейская тождественна ли с общечеловеческою? // **Сравнительное изучение цивилизаций.** Москва, 2001.

Дончева Х. Българската модернизация в начало на XXI век: теоретични аспекти и исторически паралели // **130 години от руско-турската освободителна война (1877–1878 г.) и възстановяването на българската държавност. От емпирично историкохронологично към теоретично осмисляне.** София, 2008.

Заграничные агентурные сведения Департамента Полиции, касающиеся положения русской эмиграции // **Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), ф. 102, оп. 232, ед. хр. 1075.**

Литаврин Г. Г. Этнос – Народность – Нация // **Человек на Балканах в эпоху кризисов и этнополитических столкновений XX в.** Санкт-Петербург, 2002.

Марков Г. Балканы и “Балканизация”. Историческая судьба балканских народов в XX веке // **Человек на Балканах в эпоху кризисов и этнополитических столкновений XX в.** Санкт-Петербург, 2002.

О преступных революционных кружках среди учащейся молодежи за границу // **Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), ф. 102, оп. 186, ед. хр. 47, т. 3.**

О революционных кружках, образовавшихся среди учащейся молодежи в Цюрихе // **Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), ф. 102, оп. 186, ед. хр. 47, т. 4.**

Трубецкой Н. С. О туранском элементе в русской культуре // **Евразийский временник.** URL: <https://history.wikireading.ru/112189> (дата звернення: 10.01.2019).

Турция между Европой и Азией. Итоги европеизации на исходе XX века. Москва, 2001.

Улуян А. А. Геополитические взгляды российской правящей элиты на Балканский регион с конца XIX века – до 90-х годов XX века (проблемы исторической политологии) // **Человек на Балканах в эпоху кризисов и этнополитических столкновений XX в.** Санкт-Петербург, 2002.

Цакова И. Българската политическа система и нейното европейско бъдеще // **България на Балканите и с Европа. Минало, настояще и бъдеще: сборник материали от научна конференция, проведена в УОБ на УНСС.** Т. 1. София, 2007.

Шеремет В. И. Османская империя в международных отношениях на Балканах // **В “покроховом погребѣ Европы” 1878–1914 гг.** Москва, 2003.

REFERENCES

Avrejski N. (2007), “Balkanskoto napravleniye na vanshnata politika na republika Balgariya”, in *Balgariya na Balkanite i s Evropa. Minalo, nastoyashche i badeshche: sbornik materialy ot nauchna konferenciya*, Stopanstvo, Sofia, pp. 187–217. (In Bulgarian).

Gachev G. (1988), *Natsional'nyye obrazy mira*, Sovetskiy pisatel', Moscow. (In Russian).

Gromov M. (2008), “Bolgariya i Rossiya v geopoliticheskom i tsivilizatsionnom prostranstve Evropy”, in *130 godini ot rusko-turskata osvoboditelna vojna (1877–1878 gg.) i vazstanovyavaneto na balgarskata darzhavnost. Ot empirichno i istorikokhronologichno kam teoretichno osmislyane. 19–20 fevruari 2008*, UNSS, Stopanstvo, Sofia, pp. 33–39. (In Russian).

Danilevskiy N. (2001), “Tsivilizatsiya evropeyskaya tozhdestvenna li s obshchechelovecheskoyu?”, in *Sravnitel'noye izucheniye tsivilizatsiy*, Aspekt press, Moscow, pp. 36–38. (In Russian).

Doncheva H. (2008), “Balgarskata modernizatsiya v nachalo na XXI vek: teoretichni aspekti i istoricheski paralleli”, in *130 godini ot rusko-turskata osvoboditelna vojna (1877–1878 g.) i vazstanovyavaneto na balgarskata darzhavnost. Ot empirichno istorikokhronologichno kam teoretichno osmislyane*, Stopanstvo, Sofia, pp. 241–248. (In Bulgarian).

“Zagranichnyye agenturnyye svedeniya Departamenta Politsii, kasayushchiesya polozheniya russkoy emigratsii”, in *Gosudarstvennyy arkhiv Rossiyskoy Federatsii (GARF)* [The State Archive of the Russian Federation], Fund 102, Inventory 232, File 1075.

Litavrin G. G. (2002), “Etnos – Narodnost' – Natsiya”, in *Chelovek na Balkanakh v epokhu krizisov i etnopoliticheskikh stolkoveniy XX v.*, Aleteyya, Saint Petersburg, pp. 15–23. (In Russian).

Markov G. (2002), “Balkany i ‘Balkanizatsiya’. Istoricheskaya sud’ba balkanskikh narodov v XX veke”, in *Chelovek na Balkanakh v epokhu krizisov i etnopoliticheskikh stolknoveniy XX v.*, Aleteyeva, Saint Petersburg, pp. 24–30. (In Russian).

“O prestupnykh revolyutsionnykh kruzhkakh sredi uchashcheysya molodezhi zagranitseyu”, in *Gosudarstvennyy arkhiv Rossiyskoy Federatsii (GARF)* [The State Archive of the Russian Federation], Fund 102, Inventory 186, File 47, Vol. 3.

“O revolyutsionnykh kruzhkakh, obrazovavshikhysya sredi uchashcheysya molodezhi v Tsyurikhe”, in *Gosudarstvennyy arkhiv Rossiyskoy Federatsii (GARF)* [The State Archive of the Russian Federation], Fund 102, Inventory 186, File 47, Vol. 4.

Tsakova I. (2007), “Balgarskata politicheska sistema i nejnoto evropejsko badeshche”, in *Balgariya na Balkanite i s Evropa. Minalo, nastoyashche i badeshche: sbornik materialy ot nauchna konferenciya*, Vol. 1, Stopanstvo, Sofia, pp. 224–230. (In Bulgarian).

Trubetskoy N. S. (2001), “O turanskom ehlemente v russkoy kul’ture”, in *EvrAziyskiy vremenik*, available at: <https://history.wikireading.ru/112189> (accessed January 10, 2019). (In Russian).

Turtsiya mezhdru Evropoy i Aziyey. Itogi evropeizatsii na iskhode XX veka (2001), Kraft and IV RAN, Moscow. (In Russian).

Ulunyan A. A. (2002), “Geopoliticheskiye vzglyady rossiyskoy pravyyashchey elity na Balkanskiy region s kontsa XIX veka – do 90-kh godov XX veka (problemy istoricheskoy politologii)”, in *Chelovek na Balkanakh v epokhu krizisov i etnopoliticheskikh stolknoveniy XX v.*, Aleteyeva, Saint Petersburg, pp. 261–274. (In Russian).

Scheremet V. I. (2003), “Osmanskaya imperiya v mezhdunarodnykh otnosheniyakh na Balkanakh”, in *V “porokhovom pogrebe Evropy” 1878–1914 gg.*, Indrik, Moscow, pp. 30–53. (In Russian).

**Балкани на перехресті облич та культур:
центризм у політичній палітрі болгарського соціалізму
(кін. XIX – поч. XX ст.)**

М. В. Топіка

Звертаючись до питання про феномен центрризму в соціал-демократичному русі Балкан і безпосередньо в Болгарії, слід особливо відзначити специфіку того унікального цивілізаційного простору, у якому зміг сформуватися і надалі дістати самостійний розвиток цей один з найбільш цікавих і завершених напрямків східноєвропейського соціалізму. Власне, в історико-культурному просторі Балкан (безпосередньо в Болгарії) наприкінці XIX – на початку XX ст. ясно виявляється особлива, стійко виражена потреба у формуванні пасіонарно розвиненого елемента, здатного одночасно бути як носієм принципів традиціоналізму, так і рис західної модернізації. Все це обумовлено щораз вищою інтенсифікацією виробництва, а так само привабливістю західної суспільно-політичної моделі. Відразу ж слід підкреслити загальний характер подібного соціокультурного і суспільно-політичного розвитку лімітрофних зон східноєвропейської субкультури. Так, наприклад, аналогічні процеси, поза всяким сумнівом, можна спостерігати і в охопленій Молодотурецькою революцією Османській імперії (вкрай гостро подібні тенденції виявилися в європейських вілаєтах імперії, зокрема активно сприяючи розвитку національного руху в Македонії). Крім того, ці ж процеси ясно можна бачити і в специфіці взаємодії російських економічних та політичних еліт, зорієнтованих на загальну лібералізацію політичного простору цієї, як здавалося, стало традиціоналістської імперії.

Отже, у контексті вивчення історії балканського соціалізму зазначені вияви політичної пасіонарності були позначені як особлива історіософська та історико-політологічна категорія – “культурно-політичне посередництво”. Представники такої ідеології в Болгарії, віддзеркалюючи платформу “посередництва”, не тільки імпортували західну політичну культуру в неоднорідні за етнополітичним і культурним складом регіони Балкан, а й експортували елементи балканського традиціоналізму, роблячи його невід’ємною частиною міжнародного сприйняття Балканського Інтернаціоналу.

Таким чином, можна сміливо стверджувати, що специфіка балканського соціалістичного центрризму була продиктована цивілізаційною самобутністю цього регіону. На практиці це вилилося в потрійне сприйняття балканського (болгарського) соціалістичного центрризму. На адміністративно-організаційному рівні це формування лівоцентристського союзу (БСДС “Пролетарій”). На ідеологічному рівні це визнана Міжнародним соціалістичним бюро

Другого Інтернаціоналу практика політичного “примиренства”. На ідейно-цивілізаційному рівні це принципи “культурно-політичного посередництва”, які слід розглядати як частину соціокультурної платформи Балкан кін. XIX – поч. XX ст.

Ключові слова: Балкани, Болгарія, Другий конгрес Комуністичного Інтернаціоналу, модернізація, соціал-демократія, традиціоналізм, центризм

**Балканы на перекрестье лиц и культур:
центризм в политической палитре болгарского социализма
(кон. XIX – нач. XX ст.)**

М. В. Тортика

Обращаясь к вопросу о феномене центризма в социал-демократическом движении Балкан и непосредственно в Болгарии, следует особо отметить специфику того уникального цивилизационного пространства, в котором смогло сформироваться и в дальнейшем получить самостоятельное развитие это одно из наиболее интересных и завершенных направлений восточноевропейского социализма. Собственно, в историко-культурном пространстве Балкан (непосредственно в Болгарии) в конце XIX – начале XX ст. явственно обнаруживается особая, устойчиво выраженная потребность в формировании пассионарно развитого элемента, способного одновременно быть как носителем принципов традиционализма, так и черт западной модернизации, обусловленной все более нарастающей интенсификацией производства, а также привлекательностью западной общественно-политической модели. Сразу же следует подчеркнуть всеобщий характер подобного соціокультурного и общественно-политического развития лимитрофных зон восточноевропейской субкультуры. Так, например, аналогичные процессы, вне всякого сомнения, можно наблюдать в охваченной Младотурецкой революцией Османской империи (крайне остро подобные тенденции проявились в европейских вилайетах империи, в частности активно способствуя развитию национального движения в Македонии). Кроме того, эти же процессы ясно просматриваются в специфике взаимодействия российских экономических и политических элит, сориентированных на общую либерализацию политического пространства этой внешне устойчиво традиционалистской империи.

Итак, в контексте изучения истории балканского социализма указанные проявления политической пассионарности были обозначены как особая историософская и историко-политологическая категория – “культурно-политическое посредничество”. Представители подобной идеологии в Болгарии, отражая платформу “посредничества”, не только импортировали западную политическую культуру в неоднородные по этнополитическому и культурному составу регионы Балкан, но и экспортировали элементы балканского традиционализма, делая его неотъемлемой частью международного восприятия Балканского Интернационала.

Таким образом, можно смело утверждать, что специфика балканского социалистического центризма была продиктована цивилизационной самобытностью рассматриваемого региона. На практике это вылилось в тройственное восприятие балканского (болгарского) социалистического центризма. На административно-организационном уровне это формирование левоцентристского союза (БСДС “Пролетарий”). На идеологическом уровне это признанная Международным социалистическим бюро Второго Интернационала практика политического “примиренчества”. На идейно-цивилизационном уровне – это принципы “культурно-политического посредничества”, которые следует рассматривать как часть соціокультурной платформы Балкан кон. XIX – нач. XX ст.

Ключевые слова: Балканы, Болгария, Второй конгресс Коммунистического Интернационала, модернизация, социал-демократия, традиционализм, центризм

Стаття надійшла до редакції 12.01.2019